

Nauka o kategoriích v učení brněnské školy.

F. P o s p í š i l.

Nauka o kategoriích poznání jest přímým důsledkem Kantova koperníkovského obratu, který dal subjektu vedoucí úlohu v procesu poznání; proto od těch dob stala se tato nauka základním problémem každého idealisticky orientovaného noetického směru. Nauka tato byla ovšem u Kanta po stránce podání ještě pod vlivem dozívajících scholastických metod, projevujících se přepjatou snahou po systematice, pročež byla předmětem mnohých, často i jízlivých útoků odpůrců¹⁾ a i od následovníků Kantových byla zjednodušena a oprostěna z těžce pochopitelné dialektické formulace.²⁾ Přes to její jádro zůstalo stále v neporušené platnosti: má-li poznávající intelekt být při tvorbě poznatku činným elementem, nikoliv pasivním zrcadlem transcendentního objektu, musí to býti jeho funkce, jež zpracuje vjemový materiál smyslů; tuto funkci obstarávají apriorní pojmy, k a t e g o r i e. Idealismus, lépe řečeno fenomenalismus³⁾ Kantův, nese ovšem v pojetí své problematiky pečeť doby svého vzniku, doby, jež jest počátkem mohutného rozvoje přírodních věd. Proto nacházíme v jeho noetice pečlivě propracován obor poznání přírodovědního, kdežto obor poznání normativního jen v náznaku, a také konstrukce formálního aparátu intelektu jest u něj řešena výlučně se zřetelem k poznání nejprve uvedenému.

V novějších směrech idealistické noetiky vystupuje však stále více do popředí problém intencionality poznání čili, podle terminologie brněnské školy, problém poznávacích hledisek, vyvolaný nutností vypořádati se s r ů z n o r a i p ř e d m ě t ů m poznání. Tuto nemohou idealistické směry, nemají-li opustiti svoji noetickou základnu, ponechati objektu (jako jeho kvalitu), nýbrž ji musejí zahrnouti do okruhu působnosti subjektu poznání, t. j. vy-

¹⁾ Viz na př. Schopenhauer, Die Welt als Wille und Vorstellung I. (Reclam), str. 549, kde přirovnává systematické kategorii k Prokrustovu loži atd.

²⁾ Viz K ü l p e, Úvod do filosofie, str. 36.

³⁾ Viz K ü l p e, str. 187.

ložiti jí pomocí apriorní (formální) funkce intelektu. Vlastní noetický (materiálně logický) význam formálního aparátu (funkcí) intelektu jest tu převýšen významem metodologickým.⁴⁾ Konstrukce apriorního aparátu intelektu není pak totiž jen konstrukcí umožňující dedukci objektivního předmětu poznatku, ale i vymezení samostatného předmětu vědních skupin. Pro noetické směry, postulující t. zv. noetický pluralismus (dualismus resp. trialismus) podle terminologie brněnské školy, jest pak nejen zkušebním kamenem jejich idealismu, nýbrž i zmíněného pluralismu, jenž musí býti obhájěn i proti idealistickým směrům tradujícím noetický monismus (jak se vyskytuje zejména u fenomenologismu Husserlova.^{4a)}

Z předchozího úvodu jest snad zřejmo, proč musí míti každý idealisticky orientovaný noetický směr problém kategorií vyřešen. Nenacházíme-li v učení brněnské školy podrobně shrnuto řešení tohoto problému, neznamená to, že by se řešení z o b s a h u její nauky nepodařovalo. Leč přes to má tato okolnost za následek, že v kruzích odborných filosofů se omylem považuje brněnská škola za opožděnou odnož logické větve novokantovské, vyznělou koncem minulého a v prvních letech tohoto století, která nesleduje dalšího pokroku filosofie a nedbá ani pozdějších výsledků svého mateřského směru, noetického idealismu.^{4b)} Z rozboru našeho problému vyplyne, jak doufám, mylnost tohoto názoru a ukáže se jak souhlas nauky brněnské školy s výsledky současných příbuzných směrů obecně filosofických, tak i souvislosti se směry, které bez bližšího rozboru právě tohoto problému by nebyly patrné. V tom lze spatřovati účel tohoto článku.

Nežli přikročíme k vlastnímu tématu, bude třeba se zmíniti o tom, proč ve tvorbě brněnské školy nenacházíme uzavřený výklad o obecně-filosofickém problému kategorií.

Brněnskou školu právní a národohospodářskou lze charakterisovati jako první směry v historii české vědy právní a hospodářské, jež se systematicky obírají noetikou, kterážto disciplína byla dosud ponechávána obecné filosofii. K filosofii se přimykají uvedené směry nadto tím, že se přiznávají výslovně k určitému směru filosofickému, totiž k idealismu Kantovu. Oba směry však zdůrazňují, že se nechtějí obíratí problémy obecné filosofie, nýbrž

⁴⁾ Viz pozn. 15.

^{4a)} O pluralismu (dualismu) noetickém a contrario metodologického, viz W e y r, Teorie práva, str. 376 (vzhledem k postoji Kallabovu).

^{4b)} T v r d ý, Teleologie jako forma vědeckého poznání, Sociální problémy II, str. 37.

chtějí zůstat na poli vědy právní resp. národohospodářské, což jim bývá i upíráno jejich odpůrci, kteří se tak pokoušejí, nemožnou naléztí jiných důvodů, dokázati bezvýznamnost těchto směrů pro praxi.

Tato tendence brněnské školy působí, že se její zástupci nezbývají výklady celého noetického systému Kantova, z něhož vycházejí, nýbrž přejímají z něho výslovně toliko několik základních zásad, pokud jich potřebují k vybudování systému poznatků svých věd, a zejména se nezabývají vývojem a osudy filosofického díla Kantova. Uvedená metoda skrývá ovšem v sobě určité nebezpečí vzhledem k tomu, že dílo Kantovo bylo během doby podrobena mnohé kritice a revisi a pozměněno a různě chápáno i od jeho žáků, takže kdo dnes buduje na Kantovi, musí nezbytně vyložit, jak jej chápe, nebo se vydává v nebezpečí, že mu bude špatně porozuměno. Brněnská škola proto sama přiznává se ke směru školy marburské, jenž ovšem dnes náleží již ke směrům minulosti. Na podrobné odlišení přínosů jednotlivých směrů nekladou však zástupci školy důrazu, nemajíce v oblibě mnohdy doktrinářské rozřaďování filosofických nauk na školy a směry, jak je provádějí odborní filosofové. Jejich snahou jest získati obecnou konstrukci pro řešení toho kterého konkrétního problému a tím jsou pro ně vytyčeny i meze jejich zájmu. Tendence jejich jest posilována tím, že nenalézají logických trhlin v noetických konstrukcích svých věd, jelikož, ač částečně převzaty, částečně samostatně vybudovány, byly spojeny konsekventně.

Mimochodem řečeno, tato tendence znamená však určitou izolaci od spojů, vedoucích k obecné filosofii, což uvádí ve zmatek zájemce-filosofa, jemuž konkrétní problematika otázek právních a hospodářských je zcela neznámá a jenž by navázáním na směry obecné filosofie mohl jedině získati bezpečné vodítko pro pochopení nauky mu cizí. Tu jest příčina, jež dle mého mínění odrazuje odbornou filosofii od zájmu o brněnskou školu, který by jinak vzhledem k původnosti a propracovanosti filosofie této školy byl jistě mnohem značnější než nyní a který by mohl míti pro ni značný význam. Spolupráce odborných filosofů by mohla totiž přinést prospěch při řešení čistě obecných problémů, ježto často autoři brněnské školy, jsouce vázáni akutními problémy konkrétními, mohou jen schematicky načrtnouti obecný problém i tam, kde by podrobnější rozbor byl na prospěch věci.

Jak bylo výše naznačeno, projevalo se stanovisko brněnské školy i u nauky o kategoriích, již Kant jakožto základní kámen své noetické konstrukce vybuvoval do podrobností. Tuto nauku,

typickou přesným odlišováním forem názoru od forem myšlení a vytčením logické desky kategorií, nenacházíme prima vista v noetice brněnské školy vůbec. Chceme-li zkoumati, zda se ne skrývá pod jinou terminologií, nezůstává nám, než určití noetický význam Kantových kategorií, a hledati konstrukci téhož významu v učení brněnské školy.

Základním pojmem všeho poznání a nejhlubší myšlenkou Kantovy filosofie jest pojem spojování, *s y n t h e s y*.⁵⁾ Poznatek vzniká jen tehdy, když dané (látka) jest spojeno ve formách našeho myšlení. Poznatek musí obsahovati tedy jednak dojmy (afekce), vyvolané působením něčeho mimo nás, jednak určitý přínos poznávajícího intelektu samého čili, dle Kantovy terminologie, naší mohutnosti nazírací. Receptivní schopnost našeho organismu neboli obrazivost nestačí k poznání předmětů; početkový materiál jest chaos. K urovnání a spojení tohoto materiálu přistupuje další naše schopnost, rozum (Verstand), která jej vtačuje do určitých forem. Tyto formy jsou nám dány, jsou nezávislé na recipovaném početkovém materiálu, jsou zde již před ním, čili jsou apriorní. Předměty poznáváme v jejich podobě (Gestalt) proto, že poznávajícímu subjektu jsou dány ony zmíněné formy poznání, do nichž seskupuje materiál, poskytnutý smysly.⁶⁾ Forma předmětu není tedy jeho vlastností, nýbrž jest závislá na subjektu poznávajícím.⁷⁾

Empirický materiál jest nejprve utvářen v názor formou prostoru a času. Utvořiti názor pokládá však Kant ještě za úkol smyslů (nikoliv rozumu), ač již zde jde o operaci prováděnou formálními pojmy.⁸⁾ Avšak názor nepodává nám ještě žádný myšlenkový předmět, ježto smyslovost (Sinnlichkeit) není schopna vytvořiti soud. Kant přesně odlišuje: „Věcí smyslů jest nazírati, věcí rozumu mysletí . . . Mysletí jest tolik jako souditi.“⁹⁾ Kantův názor jest tedy postulovaný stav v procesu poznání, který samostatně zachytiti nelze, jenž však jest předpokladem, na nějž teprve může navázat myšlenková činnost rozumu a rozmyslu (Vernunft). Jelikož náš úkol jest omezen na zjištění noetického významu kategorií, postačí, povšimneme-li

⁵⁾ Höfding, Dějiny novověké filosofie, str. 130; viz též Hoppe, Dva základní problémy Kantova kriticismu, str. 48.

⁶⁾ Kritika čistého rozmyslu (překlad Krejčího), str. 45, 430, Prolegomena (překlad Zábův), str. 38 sl.

⁷⁾ Prolegomena, str. 42.

⁸⁾ Prolegomena, § 21a.

⁹⁾ Prolegomena, str. 70.

si blíže jen prvé z nich. Tato rozpadá se opět ve dvě stadia, z jejichž rozlišení vyplyne nám právě noetický význam kategorií, jež hledáme. Nelze podati dokonalejšího popisu rozumové činnosti, než podal Kant sám ve slavném § 21 a) svých Prolegomen: „Zkušenost¹⁰⁾ skládá se z názorů, které náležejí smyslnosti a pak ze soudů, úkonů to výhradně rozumových. Ale soudy, které tvoří rozum jen ze smyslných názorů, nejsou ještě nikterak soudy zkušenostní. Neb v tom případě spojoval by soud vjemy, jak jsou dány ve smyslném názoru, ale v případě druhém, kdy zkušenost se buduje, mají soudy vypovídati, co obsahuje zkušenost vůbec a netoliko co leží v pouhém vjemu s platností jen subjektivní. Soud zkušenostní musí tedy ještě něco vyššího připojití nad smyslný názor a jeho logické spojení v soud (když přirovnáváním názor byl dříve zpovšechněn) něco, čímž se syntetický soud určuje jako nutný¹¹⁾ a tím jako všeobecně platný¹²⁾ a to nemůže být nic jiného než pojem, kterým se názor jako takový přesně vymezuje¹³⁾ proti kolísavému posuzování, tedy pojem takého syntetického ujednocení¹⁴⁾ názorů, kteréž může býti myšleno jen danou logickou funkcí usuzovací.“ Ony pojmy syntetického ujednocení, jež dodávají soudu nutnost a všeobecnou platnost, jsou právě kategorie. Jsou to nejabstraktnější pojmy, pod něž lze podřaditi (lépe řečeno: nutno podřaditi) každý pojem a tím kontrolovati jeho správnost. Kategorie dedukuje Kant z jednotlivých druhů logických soudů a rozeznává jich dvanáct, symetricky rozvržených ve čtyři skupiny (kvantita, kvalita, relace, modalita). O tomto rozdělení zmiňují se zde jen proto, abych pro další výklad mohl připomenouti, že v kategoriích modalit uvádí Kant skutečnost na rozdíl od příčinnosti, která náleží do skupiny kategorií relace; jinak se jím nebudeme zabývat, ježto bylo překonáno i pozdějšími stoupenci Kantovými.¹⁵⁾

V učení brněnské školy nejen že se neshledáváme s reprodukcí právě rozvedené nauky, nýbrž i sotva kde nalezneme výraz kategorie, jenž se nahrazuje výrazem „forma myšlení (nazírání)“. Tento pojem má však širší rozsah nežli pojem kategorie, jelikož se pod ním myslí i forma názoru.¹⁶⁾ Nejdůležitější rozdíl však

¹⁰⁾ Str. 69.

¹¹⁾ až ¹⁴⁾ Podtrženo mnou.

¹⁵⁾ Viz na př. Cassirer, Substanzbegriff und Funktionsbegriff, str. 23.

¹⁶⁾ Weyr, Teorie práva, str. 24, praví... formy nazírací (prostor, čas, kausální zákon), Čtyři kapitoly z právní noetiky, Časopis pro právní a státní vědu XII, str. 7: Čas, prostor a kausální zákon jakožto formy našeho nazírání.

še nachází ve vyzdvížení významu kategorie kauzality, na níž se činí závislou existence či jsoucnost poznávaného předmětu. U Kanta, jak bylo výše řečeno, jsou příčinnost i skutečnost rovnorodé, na sobě nezávislé kategorie. Chceme-li pochopiti smysl uvedeného rozdílu, musíme vzíti zřetel na různé postavení problému u Kanta a u brněnské školy. Kantovi jsou kategorie prostředkem k zjištění objektivitu poznatku, již lze redukovati konec konců na objektivitu logického soudu. Brněnská škola, nepopírajíc této funkce formy myšlení, upírá však zrak ještě (a hlavně) na něco dalšího, totiž na t r a n s c e n d e n c i předmětu poznatku. Kantovi zůstal totiž v jeho Kritice čistého rozumu celkem stranou formální problém normativního poznávání¹⁷⁾, jeho transcendentální logika (i estetika) jest konstruována za tichého předpokladu poznávání přírodovědeckého. Právní věda, opírající se o normativní noetiku, musela však onen formální problém vyřešiti předem. Brněnská škola, jak známo, učinila tak tím způsobem, že transcendenci poznatku vkládá trojí modalitu: poznaček transcenduje buďto do světa, jenž jest, nebo jenž býti má, nebo jenž jest chtěn. V oboru přírodovědy připisuje transcendenci do světa jevů kategorii kauzality, proti níž staví normativitu a teleologii. I kdybychom chtěli tyto formální pojmy zahrnouti pod Kantovu kategorii příčinnosti, máme desku kategorií rozbitu, neboť naskytá se otázka: jaký význam mají nyní ostatní kategorie? Musí-li býti totiž k a ž d ý poznaček podřazen některé z oněch tří forem poznání, která zaručí i jeho objektivitu, nač ještě další kategorie? I kdyby však byl nalezen význam dalších kategorií, platí jen pro obor poznání přírodovědného, či také oba ostatní a když nikoliv, čím jsou tam nahrazeny?

Metamorfosa provedená brněnskou školou na učení Kantově vyskytuje se již jednou v historii filosofie, a to u Schopenhauera¹⁸⁾, který v důsledku této Kantovu konstrukci kategorií

¹⁷⁾ Praktický rozum pak podle Kanta stanoví zákony, v nichž se pohybuje svoboda vůle, kategorie svobody (již lze převést na kategorii povinnosti, upustíme-li od tabule, analogicky konstruované podle kategorií čistého rozumu, v níž se opět jeví Kantova snaha po symetrii pokud možno největší). Tyto zákony lze však uplatňovati v intelligibilním světě, pro nějž tvoří smyslový svět typ; je zde předpokládána úplná shoda předmětů obou světů a nelze dobře mluviti o dualismu ve smyslu námi užívaném. Kritik der praktischen Vernunft (Reclam), str. 83 sl.

¹⁸⁾ Vliv Schopenhauera jeví se u Weyra též aplikací Sch. nauky o dostatečném důvodu (Základy filosofie právní, str. 15). Viz též Weyr, Theorie práva, str. 335 sl.

prohlásil vůbec za nesprávnou. Popřel zcela synthetickou funkci kategorií v procesu poznání, uváděje, že není třeba žádného „spojování mnohosti (des Mannigfaltigen) názorů“, jelikož čas a prostor, tento ve všech svých rozměrech, jsou Continua, t. j. že vše, co se v nich jeví, vystupuje jako spojené a nepotřebuje dalšího spojování. Mělo-li by se spojování vykládati tak, že všechny smyslové počítky o jednom objektu vztahují se jen na něj (příklad: zvon, žlutý, hladký, znějící), jest to následkem poznání kausálního spojení, jímž se různé dojmy vztahují na společnou příčinu.¹⁹⁾ Kausalitu uznává Schopenhauer za jedinou formu myšlení, která spolu s nazíracími formami prostoru a času mění počítke v představu, jež jest již předmětem poznání a od předmětu nemůže býti jinak odlišena, než když se ptáme po věci o sobě.²⁰⁾ Tímto způsobem jest poznatek hotov již v n á z o r u a úkol rozumu jest tím již skončen, aniž jest tu nějakých formálních pojmů třeba.

Schopenhauer tvrdí pak důsledně, že objektivita poznání jest také již v názoru. Tento jest objektivní, poněvadž používá kausálního zákona. Kant prý připisoval schopnost utvořiti předmět kategoriím proto, že byl sveden předsudkem, že jest možný objekt o sobě, t. j. bez subjektu. Proto bylo třeba tento objekt k názoru (jenž jest výtvořem subjektu) přimysliti (!).²¹⁾ Kant prý rozlišuje 1. představu, 2. předmět představy, 3. věc o sobě. Prvé jest věcí smyslovosti, která obsahuje vedle počítku také čisté názorové formy prostor a čas. Druhé jest věcí rozumu, jenž to svými dvanácti kategoriemi přimyslí. Třetí leží mimo veškerou poznatelnost. Vložení prostředního členu, předmětu představy, pokládá Schopenhauer za základ Kantova omylu: s jeho odstraněním padá však učení o kategoriích jako pojmech a priori, neboť k názoru ničeho nepřinášejí a o věci o sobě nemají platiti, nýbrž jejich prostřednictvím si myslíme jen ony „předměty představ“ a měníme představu ve zkušenost. Zkušeností jest ovšem Schopenhauerovi již empirický názor, který vychází od smyslového počítku, jež rozum vztahuje pomocí kausálního zákona na jeho příčinu, která se tím představuje v prostoru a času jako předmět zkušenosti.

Schopenhauer, zdá se, nepoužil zde pojmu předmětu v témže smyslu jako Kant. Jeho pojem předmětu předpokládá rozlišení

¹⁹⁾ n. u. m., str. 570.

²⁰⁾ Satz vom Grunde, § 21.

²¹⁾ Welt, str. 567.

pojmu představy a jejího předmětu, tedy myšlenkového vytvoření a jeho příčiny vně subjektu poznání, jíž by musela být věc o sobě.²²⁾ Kant míní však zde předmětem synthetické ucelení obsah u poznatku; poznatek jest předmětem, tvoří-li myšlenkovou jednotku, objektivně určenou. Schopenhauer myslí, že Kant ponechává ve své transcendentální estetice celkem stranou problém konkrétního obsahu poznatku; na několika místech Kantovi vyčítá, že se spokojuje s neurčitým poukazem, že obsah názoru jest dá n.²³⁾ To zavdává Schopenhauerovi důvod k podezření, že Kant měl na mysli obsah, jsoucí zde před subjektem, t. j. objekt o sobě.

Maje poznatek konstruován zcela již v názoru pomocí jediné kategorie kauzality, odmítá sice Schopenhauer ostatní kategorie, nazývá je „slepými okny“²⁴⁾, přes to však je aspoň uznává jako formy soudů. Převádí je tedy z transcendentální do formální logiky.²⁵⁾ Na rozdíl od Kanta vytvořil totiž zcela zvláštní funkci rozmyslu (Vernunft), přiděliv mu schopnost „reflexivního poznávání“. Toto jest v podstatě abstraktním myšlením a contrario názorového poznávání. Má opět jedinou hlavní formu a tou jest abstraktní pojem. Spojování pojmů v soudy má pak určité formy, které jsou nalezeny indukci a tvoří tabuli soudů. Zde nacházíme pojmy kvantity, kvality, relace a modalit, které nejsou (jako u Kanta) formami, zajišťujícími objektivitu předmětu (materiální správnost poznání), nýbrž správnost soudu (formální správnost poznání)²⁶⁾. Schopenhauer vrací se tím k Aristoteléské logice, kterou Kant vyvrátil.

Myšlení jest tedy Schopenhauerovi pouze abstrakcí názoru, kdežto poznáváním jest nazírání. Schopenhauer vytýká Kantovi,

²²⁾ Viz n. u. m., str. 556.

²³⁾ str. 567, 549.

²⁴⁾ str. 570.

²⁵⁾ O rozdílu formální a transcendentální logiky, viz Kritika č. r., str. 70. Kriteria, jež užil Kant k rozlišení formální a transcendentální logiky, totiž vztahu subjektu a objektu, můžeme užiti obdobně k odlišení formální logiky a noetiky. Noetika jedná o předmět poznání (o jeho konstrukci), zkoumajíc vztah subjektu a předmětu, logika stanoví formální pořádek poznání, vylučující ze svého hlediska vztah k subjektu. Logice jest poznatek i m a n e n t n í, noetice t r a n s c e n d e n t n í skutečností vědomí (intelektu). Lišice se takto jen hlediskem, t. j. majice společný předmět (poznávání), mohou býti zahrnuty v logiku v širším smyslu. Rozlišování obou věd v dalším obsahu článku budiž rozuměno, jak zde naznačeno.

²⁶⁾ O formální a materiální správnosti poznání viz blíže V y b r a l, Noetický problém teleologie, Sociální problémy I., str. 290.

že názor směřuje s počátkem, proto prý mu poznávání začíná až myšlením. Tím prý přehlíží, že v názoru jest již také činna rozumová funkce (forma prostoru a času).

Schopenhauer soustředil svou kritiku na Kantovu thési, že odejmutím myšlení (skrže kategorie) z empirického poznávání nezůstane poznatek předmětu, neboť pouhým názorem není nic myšleno a že tato afekce smyslovosti v subjektu jest, nemá žádný vztah dotýčných představ na nějaký objekt vně. Tato věta prý obsahuje všechny omly Kantovy in nuce.²⁷⁾ Na ní proto také zakládají novokantovci Kantovu obranu, dovozující, že zde nejde o „předmět představy“ (myšlený vedle představy a věci o sobě), jehož odstraněním chtěl Schopenhauer porazit nauku o kategoriích, jak bylo výše vyloženo, nýbrž že Kant zde myslel poznatek o předmětu vůbec.²⁸⁾ Jinými slovy řečeno, vyslovil pouze, že bez kategorií nelze promítnout poznatek mimo subjekt jako objekt poznání. Schopenhauer tedy nepochopil t. zv. transcendentální dedukci kategorií a proto se domnívá, že Kant uznává nějaký objekt o sobě.

Transcendentální dedukce řeší totiž problém, jak forma poznání daná intelektem a sama o sobě bezobsažná, pojí se s obsahem poznání v synthetickou jednotu. Řešení problému jest v tom, že teprve kategorie umožňuje poznatek „předmětu“. Smyslovost obsahuje pouhý poukaz; tak jest rozumětí jejímu „dání“. Obsahuje *conditio sine qua non*, možnost předmětu, tedy faktor negativní. Positivní faktor jest však jednota rozumu, v souhrnu rozumových funkcí (kategorií), v níž jest předmět myšlen jako celek. Bez ní není předmět možný. Proto kategorie nazývají se pojmy spojovacími. V prostoru (t. j. formě názoru) jest jen možnost „bytí pohromadě“. Proto *synthesa* rozmanitosti názoru jest jen základem předmětu.²⁹⁾

Kantovi žáci obhájili zřejmě učení svého mistra, což snad mělo za následek, že nauka Schopenhauereova neměla v dalším vývoji filosofie celkem následovníků. Leč přes to ani jeho dedukce nelze považovati za odbyté, ježto jsou vybudovány konsekventně na samostatně vytyčených noetických hypotesách a za předpokladu platnosti těchto tvoří právě tak přijatelný noetický systém jako učení Kantovo. Bude tedy třeba otázku, zda učení Schopenhauerovo jest základem nauky brněnské školy,

²⁷⁾ Welt, str. 603.

²⁸⁾ Cohen, Kants Theorie der Erfahrung, 1871, str. 179.

²⁹⁾ Cohen, n. u. m., str. 177.

posuzovati bez ohledu na jeho spor s Kantem (resp. s jeho žáky) jedině podle toho, zda lze je uvést v soulad s jejím noetickým systémem.

Srovnáme-li noetiku brněnské školy se Schopenhauerovou, vidíme na prvý pohled jako podstatný rozdíl jen rozlišení tří způsobů transcendentální intencionality pomocí aplikace tří způsobů racionality. Byl by tedy nasnadě závěr, že učení brněnské školy jest aplikací Schopenhauera. Bližší noetický rozbor tomu však odporuje. Schopenhauer mohl s jistou oprávněností popřítí nutnost konstrukce kategoriálních funkcí, když byl popřel dichotomii dvou „světů“ (uchýlil se tím ovšem od čistého idealismu). Musíme totiž v jeho noetické konstrukci předpokládati, že konstituování obsahového materiálu poznání v předměty (předměty, děje, vztahy) jest „vlastností“ již tohoto materiálu, když tu není forem intelektu, jež by tuto konstitutivní funkci obstarávaly. To vyplývá ostatně již ze Schopenhauerovy dedukce, že předmět jest dán již v názoru. Pak může ovšem kategorie redukovatí na formy logického soudu. Možnost tohoto r e a l i s t i c k é h o řešení mizí však ihned konstrukcí „hledisek“, jež dodávají poznatkům f o r m u, podle níž se rozdělují v samostatné okruhy poznatků (světy), navzájem na sobě nezávislé.

Ona forma jest totiž prázdná,³⁰⁾ z ní nemůže plynouti představa určité konstrukce předmětu, značí jen v z t a h předmětu k subjektu. Proto také Schopenhauer umístil předmět poznání již do n á z o r u a formě — kategorii kausalit y ponechal jen ověření jeho objektivit y. Kdybychom ho následovali, pak bychom se museli rozhodnout buď uznati jediný názor a v důsledku toho poznávati jeden svět s více stran, čímž by padl noetický pluralismus, nebo bychom mohli konstruovatí trojí názor a pak bychom nemohli v y s v ě t l i t i o b s a h o v o u a n a l o g i i tří světů poznání, nehledě ke kurioznosti konstrukce vůbec.

Jest totiž třeba vysvětliti, proč různorodé poznatky, vzniknuvší v důsledku různých hledisek subjektu, mají vždy t ý ž obsahový materiál. Proč na př. pojem „voda“ vyskytuje se ve všech světech poznání, když tyto jsou na sobě zcela nezávislé, proč i vybájené konstrukce (předměty) jsou vždy jen sestavou obsahových prvků, které se také vyskytují v ostatních světech (zejména kausálním, jenž jako svět přírody jest nejčastěji před-

³⁰⁾ Tak na př.: čistá teleologická forma nedá nám žádnou představu chtěného předmětu; jest třeba, aby dostala určitou obsahovou náplň. Jen určitý (konkretní) účel umožní konstrukci chtěného předmětu jako prostředku.

mětem poznávání)? Nelze naléztí vysvětlení v tom, že pojem označený týmž slovem není t o t o ž n ý ve všech světech, jelikož již společné o z n a č e n í svědčí, že něco společného zde musí být. Vysvětlení, že různá forma odívá vždy t e n t ý ž obsah, poněvadž tento jest dodán smysly, jest jen p s y c h o l o g i c k é vysvětlení; noetika nemůže rekurovati ke s m y s l o v é m u obsahu poznatku (lépe řečeno ke smyslovému původu obsahu), má-li se n o e t i c k y vysvětliti obsahová souvislost poznatků jednotlivých světů, jelikož smyslový obsah nemůže se svého hlediska viděti. Mohla by pouze onu souvislost ignorovati jakožto skutečnost jedině psychologický vysvětlitelnou, ale pak by nedostála svému úkolu vymeziti hranice našeho poznání. Majíc před sebou c e l ý poznatek jako l o g i c k é fenomenon, musí jej vysvětliti do té míry, aby všechny formální vztahy předmětu poznání, mezi něž třeba počítati i onu souvislost v obsahu různorodých poznatků, byly dostatečně objasněny. Mezi formou poznatku, danou hlediskem, která určuje jen i n t e n c i o n á l n í v z t a h objektu k subjektu (na rozdíl od kantovské kategoriální formy, která za předpokladu intencionálního vztahu — u Kanta vždy existence — určovala konstrukci objektu, t. j. kvalitu, kvantitu atd.) a obsahovým jeho materiálem rozvírá se tudíž mezera, kterou je třeba vyplniti.

Nezbývá proto než se vrátiti ke kantovským kategoriím a vsunouti mezi obsahový materiál poznatku a naši formu — intencionalitu, jež je mimochodem novotou i proti Kantovi i proti Schopenhauerovi, třetí člen v konstrukci poznatku, který by obdobně jako zmíněné Kantovy kategorie umožnil jeho o b s a h o v o u konstrukci. V noetické analýze se nám pak rozpadá noetický poznatek na formální konstrukci a materiální (obsahovou) konstrukci. Obojí tato konstrukce jest ovšem formou poznatku. Novotou proti kantovskému základu není však tato materiální konstrukce, jež vychází z jeho učení o kategoriích, nýbrž spíše formální konstrukce, jež došla propracování až ve směrech pokantovských. Noetický trialismus nutí nás však dále, jak níže dovodíme, abychom ani co se týče obsahové konstrukce nezůstali při Kantovi, který se omezil v určení této konstrukce na 12 kategorií, nýbrž šli dále k idealismu směru Brentanova, reprezentovanému nejnověji Husserlem^{30a}), který věří, že jest tu tolik čistých obsahových konstrukcí, kolik jest možných

^{30a}) W e y r přiznává vliv Husserlův, leč jeho přínos hodnotí celkem negativně (Teorie práva, str. 363).

(myslitelných) tvarů poznatku (Gestalt)³¹⁾. Tím se převádí na intelekt veškerá konstruktivní činnost v procesu poznání, která u Kanta byla částečně ještě svěřena smyslovosti (obrazivosti) a odstraňuje naprosto každý psychologismus. Tento idealismus jde tudíž dále než idealismus Kantův a domnívám se, že důsledněji. Analýsa obsahových funkcí určí obsah poznatku do té míry, že smyslům zbývá již jen počitkový amorfní materiál, který je pro noetiku nepoznatelný právě tak jako na druhé straně věc o sobě (a proto nahrazen konvencí); jest tudíž odstraněna námitka Schopenhauerova proti konstrukcím Kantovým, že se musely omezit na danost obsahu, poněvadž se ho nedovedly zmocnit.

Prospěšnost vylíčené noetické konstrukce vzhledem k noetickému pluralismu ozřejměmež si nejprve na příkladech z poznání empirie: Analysujeme-li poznatek „červená stěna“, tu podle Kanta musíme omezit činnost intelektu na stanovení objektivitý poznatku kategoriemi (zde kvality) a formami názoru (zde prostorem). Smyslům musíme ponechat vysvětlení, proč intelekt (!) jest schopen chápati právě červenou barvu resp. proč jen sedm základních barev, aniž máme vysvětlení, proč jest schopen formou prostoru vytvořiti takové či onaké útvary prostorové.³²⁾ Postavíme-li se však na stanovisko, že určitému shluku vjemů odpovídá poznatek „červená stěna“ proto, že v intelektu jsou dány obsahové konstrukce červenosti (jako jedné z možných povrchových kvalit) a stěny (jako určitého útvaru prostoro-

³¹⁾ Reyer, Einführung in die Phänomenologie, str. 63, 101, Husserl, Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie, §§ 10, 11 (zvl. str. 23). Od všeobecně platných obsahových konstrukcí jest třeba lišiti regionální kategorie, jež mají platnost jen v určitém okruhu poznatků na př. přírodovědeckých (Husserl, Formale und transscendentale Logik, str. 26, Ideen, str. 23). Obdobnou konstrukci nalézáme u Kanta v jeho čistých odvozených pojmech, predikabilních (Kritika č. r., st. 85). Dělení kategorií na formální a regionální může býti kriteriem pro oddělení noetiky od věd exaktních, chceme-li v noetice jednotlivých věd v širším smyslu pojaté (čistě fenomenologii) po příkladu Kallabovu provésti tento řez. Kallab sám (Několik poznámek k Weyrovu spisu „Teorie práva“, Časopis pro právní a státní vědu XX, str. 262) rozlišuje právnickou noetiku a exaktní právní vědu tím, že v prvé jest formou předmětem, v druhé prostředkem poznání, jímž se stopují možnosti myšlení dané formou normy. Co jest předmětem této exaktní vědy, Kallab nepraví, ale zřejmě jsou to ony „možnosti“, totiž regionální kategorie práva.

³²⁾ Námitku, že nedovede vysvětliti určité tvary určitých věcí, vznesl proti Kantově filosofii již Herbart. Viz k tomu Pelikán, Fikcionalismus novověké filosofie, zvláště u Humea a Kanta, zvl. str. 119.

vého), můžeme celý obsah poznatku m y s l i t i o d d ě l e n ě od jeho psychologického základu. Tento č i s t ý obsah ³³⁾ můžeme mysliti v té neb oné intenci (jako jsoucí, chtěný, mající býti), kterýmžto způsobem jediné můžeme dospěti k více samostatným okruhům poznatků (světům) s obdobnými obsahovými konstrukcemi. Tuto cesuru od smyslového základu poznatku nemůžeme vyvoditi z konstrukcí Kantových, ježto tento ponechává primární syntesu obsahu smyslové obrazivosti. Z bezvýhradné aplikace jeho nauky by tedy vyplynula prioritá poznávání kausálního stejně, jak bylo dovozeno o konstrukci Schopenhauerově, a ostatní způsoby poznání byly by redukovány na poznávání kausálního světa „s jiných stránek“. Kant může býti tedy jen základem noetického pluralismu, nikoliv jeho přímým východiskem.

Jest třeba ještě podotknouti, že výklad „hlediska“ poznávajícího subjektu tak, že tento poznává tentýž předmět s určité jeho stránky, jest noetickým realismem. Přináší totiž poznávání kvality na objektu, přisuzuje subjektu pasivní úkol, tyto kvality na objektu naléztí. Rovněž by byl realismem názor, že jest tu jako prius poznatek kausální, z něhož se odvozují poznatky jiných hledisek. Předmět reálný jest za předpokladu noetického idealismu p r á v ě t a k p ř e d m ě t e m m y š l e n k o v ý m jako předměty jiných světů a není důvodu, proč by právě tento předmět myšlenkový měl býti základem jiných předmětů myšlenkových. Praví-li Engliš, že z jednoho předmětu reálného lze získati více předmětů myšlenkových ³⁴⁾, ukazuje tím jen na obsahovou analogii „světů“ poznání, danou společným souhrnem obsahových konstrukcí poznatků, pomocí nichž lze dospěti k poznání obsahově analogických předmětů v tom či onom „světě“.

Z dalšího vyplyne, proč mluvím o předmětech obsahově analogických, nikoliv totožných. Tento odstín souvisí s filosoficky velmi významným pojmem s m y s l u (Sinn) resp. významového obsahu (Sinngesamt), s kterým se v normativní škole zřídka setkáváme.³⁵⁾ Jednotlivé intencionální hledisko vyzvedá totiž

³³⁾ Čistý obsah lze mysliti, jakožto souhrn věcných spojů (podstatu) bez přibrání určitého „hlediska“. Tím vzniká hledisko fenomenologické, předcházející hlediskům intencionálním. Proces, jenž probíhá v intelektu při tomto hledisku, nazývá Husserl i n t u i c í. Pro tento dosti neobratně volený název bývá fenomenologie omylem stíhána výtkou, že zabočuje do metafysiky. Ve skutečnosti není zde nic společného s bergsonovskou intuící, jde vlastně o označení noetického postoje subjektu.

³⁴⁾ Engliš, Teologie, str. 11.

³⁵⁾ O významovém obsahu právního poznatku mluví Kelsen (Ryží

v obsahové konstrukci konkrétního poznatku určité znaky, které tvoří významový obsah poznatku, specifický právě pro ono hledisko. Tak můžeme vysvětliti, proč přírodovědcův pojem „voda” jest jiný než hospodářův. Významový obsah těchto pojmů jest totiž jiný, poněvadž jest rozdílné poznávací hledisko. Bez aplikace pojmu významového obsahu jest obtížno tuto rozdílnost vysvětliti; jest sice možno poukázati na rozdíl logických definic (jež totiž směřují k onomu významovému obsahu), avšak obtíž jest v tom, že obsahovou konstrukci předmětu nevyčerpávají. Tak praví-li hospodář: voda jest prostředek k pití, obsahuje definice jediný znak „prostředek k pití”. Postavíme-li však vedle ní definici „víno jest prostředek k pití”, která může vyjadřovati postulát téhož souboru postulátů, vidíme, že definice neurčuje předmět, poněvadž dle logických pravidel syllogismu bychom pak mohli vyvoditi závěr „víno jest voda” a pozbylo by vůbec smyslu mluvit o vínu či vodě. Musíme se tudíž uchýlit k pojmu obsahové konstrukce „voda”, jenž obsahuje všechny možné (myslitelné) obsahové vztahy či znaky, které pojem voda může mít. Tato konstrukce jest vždy součástí poznatku bez ohledu na hledisko poznávání.^{35a)} Běříme-li v úvahu myšlení konkrétního subjektu, jest ovšem obsahová konstrukce vyčerpávajícím souhrnem možných vztahů jen v ideálním případě, k němuž se blíží více či méně podle přesnosti myšlení a stavu vědeckého badání. Z této „všeobecné” obsahové konstrukce poznatku v y z v e d á v á hledisko subjektu určité znaky (na př. „vhodnost k pití”), jež tvoří významový obsah, zatím co ostatní znaky z ů s t á v a j í, ale mimo intenci, jaksi „ve stínu” vědomí.³⁶⁾ Tyto ostatní znaky

nauka právní, str. 9), místo významového obsahu normy však omylem staví významový obsah procesu, čímž se dopouští stejné chyby jako svého času Reinach. Viz k tomu S c h r e i e r, Grundbegriffe und Grundformen des Rechts, str. 13.

^{35a)} Engliš již v jedné ze svých nejstarších noetických konstrukcí (sečlenění všech tří způsobů poznávání vzájemným vyústěním konečných článků řetězů trojí racionality, viz Základy hospodářského myšlení, str. 25) upozornil na to, že mostem všech tří způsobů poznávání jest ú s t ř e d n í v ě d o m í člověka. Toto ústřední vědomí nelze vykládati jinak, než že poznávající subjekt jest si vždy vědom v š e c h myšlenkových vztahů t ě h o ž objektu, čili jeho obsahové konstrukce. Proto mám za to, že tam, kde Engliš zdůrazňuje rozdílnost analogických předmětů tří světů na základě různých logických definic (na př. Ekonomie a filosofie, str. 38), nepopírá ještě pojem obsahové konstrukce, nýbrž pouze odmítá zaměňování logického a psychologického základu poznatku.

³⁶⁾ Ideen, § 35.

jsou to, jež jsou důvodem obsahové analogie poznatků všech „světů“, nikoliv však jejich totožnosti, jelikož tyto se liší právě svým významovým obsahem.

Nyní zbývá povšimnouti si ještě formální konstrukce poznatku, dané hlediskem subjektu, neboli jeho intencionality. Problém více možných hledisek poznávajícího subjektu k objektu poznání byl naznačen již Kantem (svět, jenž jest a jenž býti má), problém intencionality v dnešní jeho podobě, jak byl vytvořen Husserlem, vyšel z Brentanovy charakteristiky psychických aktů.³⁷⁾ Brentano na přísl. místě uvádí, že „každé psychické fenomenon jest charakterisováno tím, co scholastikové středověku nazývali intencionální (mentální) inexistencí předmětů, a co my, ač ne výrazem zcela přesným, nazýváme vztahem k obsahu, směrem (Richtung) k objektu nebo immanentní předmětností (Gegenständlichkeit). Každé fenomenon obsahuje v sobě něco jako objekt, ač ne každé v témže vztahu.“³⁸⁾ Psychologismus Brentanův má ještě ozvuk v prvních pracích Husserlových.³⁹⁾ Logické analogon toho, co nazýval Brentano psychickým fenomenonem, nazývá Husserl a k t e m, v němž poznává intelekt předmět poznání v nekonečném proudu zážitků. Husserl totiž zdůrazňuje, že předmět nelze poznati izolovaně, že pouze v souvislosti aktu má svůj význam. Z této souvislosti jest vyjmut právě hlediskem subjektu, jež předmětu dodá smysl. Tento vztah subjektu a objektu jest intencionalita, která umisťuje objekt v transcendentnu a v aktu vymezí významový obsah. Tak na př. přejedeme-li ostřím nože po dlani ruky, může tento jediný akt míti trojí významový obsah: 1. zkoušení ostří, 2. poranění ruky, 3. bolest způsobená poraněním. Tento významový obsah závisí na stanovisku subjektu a nelze jej nijak vyjmouti ze souvislosti aktu.

Stanovisko brněnské školy v této otázce jest originální a charakteristické pro její noetiku. Proti nekonečnému množství intencionálních vztahů, jež jsou možné mezi subjektem a objektem

³⁷⁾ Logische Untersuchungen, II. sv., str. 366.

³⁸⁾ Psychologie II., str. 115.

³⁹⁾ Ze tří hlavních spisů Husserlových první Logische Untersuchungen (1900, 2. vyd. I. sv. 1913, II. sv. 1921) stojí ještě pod vlivem psychologismu (druhé vydání částečně přepracováno), druhé dva, citované již Ideen (1928) a Formale und transcendentale Logik (1929) se již od něho oprostily. K prve citovanému dílu srovnej Vybrál, Problematika principu hospodárnosti v hospodářské teorii (Englišův sborník, str. 136 sl.). Husserl sám vidí počátky své noetiky již ve filosofii D. Humea a Lockeho školy (Nachwort zu meinem „Ideen usw.“, Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung XI., str. 564, též separát).

podle fenomenologické konstrukce, staví brněnská škola tři druhy vztahů (kausalitu, chtěnost, normativitu). Uvnitř těchto skupin můžeme ovšem rozeznávat další typy intencionálních vztahů (tak na př. obsahová konstrukce chtěných předmětů bude se řídit obsahem postulátů, které tudíž řídí intencionalitu poznatku).^{39a)} Charakteristickým pro brněnskou školu není však jen seskupení intencionálních vztahů, nýbrž i jejich podřízení způsobům racionality, jímž zakládá svůj noetický realizmus. Fenomenologická intencionalita totiž předpokládá kausalitu, jež není v intenci obsažena⁴⁰⁾, jest založena na noetickém monismu. Poznatky nekausální nechápe jako poznatky jiného světa, nýbrž jako poznatky irrealné.⁴¹⁾ Dala se tedy brněnská škola i zde vlastní cestou.

Celkový závěr naší analýsy jest, že učení brněnské školy o formě poznatku (jeho formální konstrukci) nelze opřít ani o formální konstrukci Kantovu, ani o Schopenhauerovu⁴²⁾, aniž by byl porušen její idealisticky orientovaný noetický realizmus. Kant neznal funkci kategorií, jež by vytvořila formální charakter poznatku (na př. existenci) a oběma byla cizí konstrukce různých poznatků. Proti formální konstrukci poznatku, jež jest jen intencionálním vztahem subjektu a objektu, jest třeba položit materiální konstrukci, jež formuje obsahový materiál poznatku a jest společná všem třem světům. Z ní pomocí intencionality se vyzvedne významový obsah a tím konstruuje předmět poznání. Zde blíží se brněnská škola k novodobým směrům fenomenologickým, avšak i zde zůstává samostatná v koncepci, jak bylo výše vyloženo. Obdobné pojetí základního noetického problému však ukazuje, že i ona se vyrovnává s problémy soudobé noetiky a že by bylo omylem ji zařazovat k novokantovským směrům uplynulého století.

^{39a)} Engliš praví obdobně, že „tytéž předměty jsou v různých hospodářstvích různými statky“. Všechny předměty jsou v hospodářství chápány jako chtěné. Avšak podle účelů toho kterého hospodářství vystupují na týchž předmětech do popředí různé kvality, mění se jejich významový obsah. Obsah účelů jest zde tedy pořádacím kritériem. „Formální účel nedovede ničeho pořádati“ (viz *Theorie státního hospodářství*, str. 76 a sl.).

⁴⁰⁾ Reyer, str. 179.

⁴¹⁾ Schreier, str. 44. Velmi podrobný, avšak ne zcela výstižný přehled názorů autorů fenomenologického směru na pojem práva viz Dobretsberger, *Die Begriffsbestimmung des Rechtes in der phänom. Rechtsphilosophie*. Ztschr. f. öff. R. XX., str. 246.

⁴²⁾ Shodně Chytil, *Filosofické základy normativní teorie právní a její poměr k hospodářské noetice Englišově*. Všeřd 1929, str. 50 sl. O poměru brněnské školy k Schopenhauerovi viz též Weyr, *Teorie práva*, str. 335 sl.